

Pomníky jako součást politického symbolického prostoru Prahy

ADÉLA KOBLÍŽKOVÁ, DAVID HÁNA

Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, Česko (Charles University, Faculty of Science, Department of Social Geography and Regional Development, Prague, Czechia); e-mail: Adela.Koblizkova@seznam.cz, david.hana@natur.cuni.cz

„Při té příležitosti bych rád připomenul, že dosud žádné náměstí v Praze nenese mé jméno. Pokud se tak stane, bylo by vhodné postavit místo mé malé sochy sochu podstatně větší a instalovat ji na vhodnějším místě, nejlépe v horní, nejživější části náměstí. Váš Václav“ (Jára Cimrman – Blaník).

ABSTRACT **Memorials as a part of the political symbolic space in Prague** – Memorials, as pieces of art in public space, have not only an aesthetic function, but also a commemorative, representative, and ideological one. They materialize social discourse and national values that change over time. The social relationship to memorials shapes their symbolism, which is a part of the political symbolic space. The aim of the article is to determine how memorials are involved in this symbolic space (how memorials from various eras are distributed in Prague, which localities might have symbolic connotations, and how this symbolism can be interpreted). Free-standing memorials in the public space of Greater Prague have been included in the research, demonstrating different spatial patterns and symbolism. While the most dominant memorials, dedicated to figures associated with the Czech National Revival, are concentrated in the city center, war memorials, the most common type of memorial, are scattered evenly throughout the city. The reinterpretation of historical events and memorials after the fall of Communism has created conflicting sites of memory, which relate to current Czech-Russian relations and the aftermath of the historical Czech-German national conflict.

KEY WORDS memorials – political symbolic space – conflict sites of memory – national identity – geography of art – Prague

KOBLÍŽKOVÁ, A., HÁNA, D. (2023): Pomníky jako součást politického symbolického prostoru Prahy. Geografie, 128, 1, 103–126.

<https://doi.org/10.37040/geografie.2023.001>

Do redakce došlo v dubnu 2022, přijato do tisku v říjnu 2022.

1. Úvod

Umělecké dílo hraje ve veřejném prostoru významnou roli, a to z důvodů estetických, reprezentativních a ideologických. Zahrnuje symbolické hodnoty, které mu lidé přisuzují, zvyšuje atraktivitu městského prostoru, ovlivňuje vnímání měst, jejich image a návštěvnost. Také pomníky jakožto umělecká díla ve veřejném prostoru nehrají pouze estetickou roli, ale také symbolicky reprezentují historické a politické milníky a ztělesňují politické a kulturní osobnosti, které si jejich prostřednictvím mohou lidé připomínat. Pomníky jsou nejen symboly a produkty sociálních vztahů a idejí, ale současně představiteli kolektivní paměti a národní identity v městském prostoru (Cudny, Appelblad 2020). Tím se pak samy podílejí na tvorbě národní identity, kolektivní paměti a symboliky veřejného prostoru (Cudny, Appelblad 2020; Hána, Šel 2021).

Klíčová je především politická funkce pomníků. Dějiny národa se jejich prostřednictvím stávají mýtickými příběhy a jsou spojovány s určitými symbolickými místy. Tato místa se nejčastěji nacházejí v centrech měst (viz Antonova, Grunt, Merenkov 2017; oproti lokálně zaměřeným pomníkům, které se v centrech prakticky nevyskytují, viz Stevens, Sumartojo 2015) a pomáhají uchovávat paměť a zhmotňovat historii daného národa v aktuálním politickém diskurzu dané země. Lokality pomníků se stávají dějištěm politických událostí a shromáždění a propagace určitého politického postoje či ideologie (Cudny, Appelblad 2020). Významné pomníky, které jsou důležitým aspektem politického symbolického prostoru, mohou přidat setkání, formulované kritice a požadavkům na důrazu (Hána, Šel 2021), a proto jsou takové lokality k účelům politických projevů různých typů poměrně hojně využívány. Při změně diskurzu se pak nejvýraznější pomníky převážně v hlavních městech stávají místy politických konfliktů (Mitchell 2003). Pokud jsou některé výrazné pomníky odstraněny, jejich symbolika může na místě nadále přetrvávat (např. socha Stalina na Letné, viz Hána, Šel 2021).

Cílem článku je zjistit, jak jsou pomníky zapojeny do politického symbolického prostoru (viz Hána, Šel 2021). Tématem pomníků a jejich symbolickou hodnotou se zabývá řada autorů (viz následující kapitola). Nejčastěji se však omezují na jednotlivá díla a jen omezeně se věnují vývoji prostorových a symbolických aspektů pomníků a jejich vazbám ke společnosti (Stevens, Sumartojo 2019, s. 757). Ještě menší zájem pak zaznamenáváme o pomníky v Praze, která je specifická kombinací potřeby budování národní identity na přelomu 19. a 20. století, reflexe následných událostí světových válek, ovlivnění autoritářským komunistickým režimem a nové demokratické doby, která reinterpretuje staré pomníky a je spojena s hledáním nových pomníkových témat a forem. Článek se proto pokusí odpovědět na otázky, jak jsou pomníky z různých období rozmístěny ve veřejném prostoru Prahy, jaká místa můžeme na základě jejich prostorových vzorců označit za symbolická a jak můžeme tuto symboliku interpretovat. Důležitým aspektem interpretace je

sledování časového vývoje, symbolická a pamětní hodnota pomníků se totiž může v průběhu času měnit. Pomníky pak odrážejí vývoj dané komunity a symbolických hodnot, které jim daná společnost přisoudila (Cudny, Appelblad 2020).

Nejdříve je však nutné jasně definovat pojem pomníku. Podle Hojdy a Pokorného (1996) může být pomníkem či památníkem přírodní útvar, kříž nebo stavební komplex postavený pro pamětní účely, ale také socha, budova či místo s určitým symbolickým významem. V současné době se pojmy pomník a památník příliš nerozlišují. Také Slovník spisovného jazyka českého (ÚJČ 2021a, b) zahrnuje pro oba pojmy prakticky stejnou definici: sochařské či stavitelské dílo, které bylo postaveno na oslavu, připomínku nebo památku někoho nebo něčeho. V obou definicích se objevuje také druhý z alternativních pojmů. Tuto podobnost uvádí již Josef Jungmann (1837) ve Slovníku česko-německém. Pojmy však do určité míry rozlišuje, když slovo památník spojuje s pojmem památka, tedy znamením, kterým se paměť obnovuje. Pomník Jungmann definoval jako pamětní znamení. Podobnou odlišnost můžeme najít i ve Slovníku spisovné češtiny (ÚJČ 2021a, b). Památník definuje jako stavbu pro uložení památek a jako něco, co pochází z minulosti a připomíná ji. Můžeme tak odvodit dva typy památníků: (1) stavba vytvořená za účelem uchování památek a (2) stavba, jejímž původním cílem nebylo připomínat minulost, ale které tuto symbolickou roli přisuzují historii dané představy obyvatel. Oproti tomu pomník je podle Slovníku spisovné češtiny (ÚJČ 2021a, b) sochařským výtvozem přímo vzniklým k uctění něčí památky. Jde tedy právě o Jungmannovo pamětní (či symbolické) znamení, které lidé vytvářejí ve veřejném prostoru pro připomínku důležitých osobností a událostí. Podobně můžeme rozlišovat také mezi anglickými termíny *memorial*, který odpovídá českému pomníku a je objektem postaveným často z kamene za účelem uctění památky významné osoby nebo události. Oproti tomu *monument*, odpovídající českému památníku, je konstrukce nebo budova, která byla postavena za účelem uctění významné osoby nebo události (Cambridge Dictionary 2022a, b). Zaměření tohoto článku tak odpovídá pojmu pomníku (*memorial*), kterého se bude text dále držet. Vzhledem k obecné nejasnosti terminologie však vychází také z literatury zabývající se památníky (srov. Klepetko 2014, Jareš 2017), resp. anglickými *monuments*.

Obdobím tzv. „pomníkové horečky“ bylo v Česku především 19. století, které bylo spojeno s růstem měst a reakcí na ztrátu náboženských jistot (Hojda, Pokorný 1996). Nezanedbatelnou roli jistě hrálo také národní obrození, když pomníky často sloužily přímo k definování národní identity (Cudny, Appelblad 2020). Po první světové válce byly v řadě obcí postaveny pomníky za padlé, jejichž primárním cílem bylo varovat před dalším válečným zlem. Mnoho z nich bylo zničeno nacisty během druhé světové války. V dobách komunismu vzniklo více pomníků jako poděkování jediné preferované osvobozující armádě, méně již konkrétním obětem válečných let (Pekárek 1995). Pomníky totiž hrály důležitou roli v šíření vládnoucí komunistické ideologie (Jareš 2017), která si s nimi zahrávala často v rozporu se

skutečností i pamětí řady lidí. Docházelo tak například k odstraňování pomníků T. G. Masaryka, který byl označován za původce nestability Československa (Pekárek 1995). V 90. letech 20. století se proto pomníky, jež byly silně ideologicky poznamenány, dostaly na okraj zájmu státu i společnosti, než byly státem některé z nich ve 21. století cíleně rehabilitovány a znovupřisvojeny demokratickou společností (Jareš 2017). Některé však do aktuálního společenského rámce nezapadají a dochází ke změně jejich symbolického vyznění. Důsledkem je snaha o likvidaci pomníků připomínajících roli či osobnosti sovětské armády za druhé světové války, které mají negativní konotaci s obdobím komunismu a ruskou okupací z roku 1968. Zaznamenat také můžeme obecný trend přesunu od tvorby pomníků „hrdinům“ k pomníkům věnovaným „obětem“ (Stevens, Surmatojo 2019). Prostorová organizace pomníků se v průběhu času také mění. Pomníky v klasickém stylu mají nejčastěji podobu figurální sochy, která dominuje volnému městskému prostoru. Novější abstraktně pojaté pomníky s rozvolněnou formou, které přicházejí na scénu od 80. let 20. století (Stevens, Surmatojo 2019), pak mají sklon k vytváření užšího vztahu porozumění mezi umělcem a divákem (Cudny, Appelblad 2020) a nejčastěji se vyskytují v klidnějších lokalitách, které bývají určeny pro trávení volného času (Stevens, Sumartojo 2015, 2019).

2. Funkce pomníků a politický symbolický prostor města

Pomníky jsou ze své společenské podstaty umísťovány převážně do veřejného prostoru, který slouží k vykonávání různých aktivit veřejnosti klíčových pro demokratickou společnost, zejména setkávání, diskuze, spory a poznání (Mehta 2013). Takový prostor je dynamický a neustále formovaný sociálními vztahy (Massey 1992), ekonomickými vztahy (Lefebvre 1996, Carmona 2010, Harvey 2012), mocenskými vztahy, prioritami a obavami společnosti (Carmona 2010). Veřejný prostor však není jen arénou pro veřejný život v těchto dimenzích, ale také prostorem pro zobrazování symbolů a obrazů společnosti (Thomas 1991). Významnou roli ve všech těchto aspektech veřejného prostoru hrají umělecká díla (Mehta 2013), mezi která můžeme řadit také pomníky. Ty mají mnoho funkcí, které je včleňují do společenského a politického života společnosti. V první řadě má pomník uměleckou podstatu, důležitá je tedy jeho estetická funkce (Mehta 2013), kdy svým uměleckým stylem a výrazem významně utváří estetiku veřejného prostoru, ovlivňuje image, atraktivitu a vnímání města (Cudny, Appelblad 2020; Długozima, Rybak-Niedziółka 2022). Zároveň má také vzpomínkovou funkci (Cudny, Appelblad 2020), je tedy jakýmsi médiem umožňujícím uchování minulosti a vzpomínek (Mittig 1985), přičemž může jít jak o pozitivní, tak o negativní vzpomínky na oběti určitých událostí (Stevens, Sumartojo 2015). Na to pak navazuje reprezentativní a ideologická funkce pomníků (Mehta 2013), které

zhmotňují společenský diskurz a dlouhodobé národní hodnoty. Pomníky se tak stávají určitým narativem, který ukotvuje a legitimizuje ideologii jeho tvůrců (Stevens 2015). Výběr významných událostí a osobností dané společnosti a způsob jejich ztvárnění se promítá také do společenského vnímání konkrétních pomníků. Tento vztah společnosti k určitým pomníkům utváří jejich symbolickou hodnotu či funkci (Mittig 1985; Cudny, Appelblad 2020).

Symbolika však nemusí vycházet pouze ze samotné umělecky řešené hmoty pomníku, ale částečně také z jejich umístění (Glew 2021). Pomníky můžeme považovat za součást politického symbolického prostoru města (Hána, Šel 2021; Hána, Seidlová, Šel 2022), který je konceptualizován pomocí relativního prostoru D. Harveyho (2006, 2009) a reprezentačního prostoru H. Lefebvra (1991). Relativní prostor je tvořen vztahy mezi objekty, přičemž každý takový vztah si přirozeně definuje určitý prostorový rámec, který se v čase mění (Harvey 2006, s. 272–273). Tím je vytvořen základní prostorový vztahový rámec, který existuje právě díky existenci objektů a jejich vzájemnému vztahu (Harvey 2009, s. 13). Ten je pak vyplněn neverbálními symboly a znaky, které vznikají prostřednictvím vztahu mezi obyvateli a objekty jejich města, které vnímají prostřednictvím různých obrazů a symbolů. Takto produkovaný prostor překrývá fyzický prostor a symbolicky využívá jeho objektů (Lefebvre 1991, s. 39). Politický symbolický prostor je tedy přirozeně vznikající a dynamicky se měnící prostor vzájemného vztahu mezi politickými objekty města a jeho obyvateli, kteří určitým místům přisuzují a dále reprodukují jejich význam a symboliku. Významnou roli v tomto živém vztahu hrají mimo jiné pomníky, jejichž symbolika se přenáší také do jejich bezprostředního okolí (pro detailnější diskuzi, konceptualizaci a další aspekty politického symbolického prostoru, viz Hána, Šel 2021). Pomníky tak mohou přispívat k poměrně heterogenní a dynamické podobě politického symbolického prostoru, který pak následně zpětně ovlivňuje vnímání i samotnou existenci pomníků. Právě proto jsou lokality kolem pomníků místy častých politických projevů různých typů (např. demonstrace a graffiti), kterým může symbolika prostoru přidat na důrazu (Lee, Kim, Wainwright 2010) a upoutat pozornost většinové společnosti (Alonso 1998). Ze stejného důvodu můžeme také zaznamenat snahy o umístování nových pomníků do již utvořeného symbolického prostoru, který legitimizuje či zdůrazní myšlenku pomníku (viz Benton-Short 2006), a shlukování pomníků do určitých lokalit (Glew 2021), které vzájemně podporují svůj význam.

Pro utváření symboliky pomníků jsou velmi důležité každodenní interakce obyvatel s pomníky a jejich lokalitou, které jsou podpořeny slovy (o pomnících se mluví a píše), obrazy (pomníky jsou zobrazovány na fotkách na sociálních sítích, v médiích, ale také na malbách) a vzpomínkami (živé vzpomínky obyvatel na nějakou událost spojenou s pomníkem, na kterou buď reaguje jeho samotný vznik nebo která se u něj později stala) (Thrift 2003). Klíčová je tedy vedle vizuální a textové interpretace pomníků také jejich role reprezentantů kolektivní paměti, tzv. míst

paměti (Cudny, Appelblad 2020). Paměť může být individuální (vzpomínky jednotlivce) a kolektivní, která je formována idejemi skupiny jednotlivců. Na základě těchto idejí si pak společnost prostřednictvím kolektivní paměti vybírá z minulosti ty prvky, kolem kterých se utváří její identita (Halbwachs 2009). Pokud události přestávají být prožívané, stávají se historií a postupem času mizí z naší paměti. Mají-li do ní ale podle příslušného rámce patřit, je potřeba vytvořit místa paměti k jejich připomenutí (Nora 1986, Klepetko 2014). Významnou vzpomínku totiž nestačí pouze připomínat, pro její uchování je také nutné ji vhodným způsobem zprostředkovat pro budoucí generace, a to například prostřednictvím pomníků (Assmann 2001). Tato místa paměti v sobě zhmotňují celou řadu reprodukovatelných symbolických významů. Prožité vzpomínky pak nejsou tak důležité jako sdílená reprezentace národní minulosti, která je ovlivněna současným výkladem historie (Nora 1986). Důležité je však dodat, že pomník (vzhledem k jeho umístění do veřejného prostoru spravovaného státními a samosprávnými institucemi) se může stát pouze obrazem představ vládnoucího segmentu společnosti. Nemusí tak reprezentovat názory menšin, žen, politických oponentů nebo dalších lidí, kteří nejsou v dané společnosti u moci (Stevens 2015).

Jak bylo řečeno, symbolika prostoru včetně vztahu mezi lidmi a pomníky se v čase mění. V případě, že se společenský diskurz změní, dochází také k reinterpretaci nebo přímo k odmítnutí starých pomníků (viz Stevens, Sumartojo 2019). „Pomníková paměť“ totiž slouží k potvrzení určité stability politického řádu a zároveň poukazuje na priority společnosti a smysl doby. Ve chvíli, kdy dochází k přeměně či rozpadu idejí společnosti a institucí, může docházet ke vzniku nového výkladu pomníků, jejich zapomínání nebo přímo bourání, pokud již nejsou společností přijímány (Soušková 2015). Dochází tak k nahrazování starých pomníků novými, které jsou aktuálně společensky atraktivní (příklad Ukrajiny viz Glew 2021 a Londýna viz Stevens, Sumartojo 2015). Zajímavé ovšem je, že lokality starých pomníků mohou i po jejich odstranění stále zahrnovat původní symbolickou hodnotu, která může být využita již zcela odlišným způsobem, která ale stále má vliv na vnímání původní lokality jako symbolicky významného místa (Hána, Šel 2021). Proces zapomínání, který nejčastěji souvisí se změnou nebo se zmizením starého společenského rámce (Halbwachs 2009), však může mít také do jisté míry generační podobu. To souvisí především se změnami ve využívání veřejného prostoru, kdy se velké množství aktivit přesouvá do soukromých a virtuálních sfér (Mehta 2013). Přesto, jak bylo zmíněno výše, může být nová symbolika pomníků utvářena také ve virtuálním světě, pokud je podpořena slovními a obrazovými interakcemi (srov. Thrift 2003).

3. Metodika

Pro výzkum bylo zvoleno území tzv. Velké Prahy (dále jen Praha), jenž vznikla v roce 1922 připojením 37 obcí k Praze. Představuje jádrové území hlavního města, a tedy i symbolické centrum pro připomínání minulosti prostřednictvím pomníků (viz Mitchell 2003; Antonova, Grunt, Merenkov 2017). Během 20. století došlo k územnímu růstu ještě několikrát, ale tyto části Prahy již do analýzy zahrnuty nebyly. Veřejný prostor v těchto částech města vykazuje odlišné charakteristiky než prostor v centru města (viz Ouředníček a kol. 2012), proto by bylo obtížné aplikovat stejný metodický postup.

Do výzkumu byly zahrnuty volně stojící pomníky, které nejsou součástí jiného objektu (budova, most, kaple, kašna nebo zvonice) nebo se nenacházejí uvnitř objektu či areálu (atria budov, metro, soukromé areály, zahrady, hřbitovy) a mají tak zřetelnou vazbu k veřejnému prostoru. V souladu s cílem článku byly zahrnuty pomníky, jenž odkazují na konkrétní významnou osobnost či událost a můžeme u nich spatřovat symbolický význam ve vztahu ke kolektivní paměti. Zahrnuty naopak nebyly plastiky zvířat (s výjimkou národního symbolu českého lva), mýtických postav či anonymních figur bez odkazu na konkrétní události či osobnosti (např. Sedící žena, Dívka s květy, Polibek). Výzkum nezahrnuje ani pamětní desky a tzv. kameny zmizelých (*Stolpersteine*), které představují méně výrazný prvek veřejného prostoru, proto dochází k jinak zaměřené interakci s obyvateli, která buduje jejich odlišnou symboliku.

Mapování pomníků proběhlo v únoru 2021 několika cestami, jejichž volba byla ovlivněna omezeními spojenými s pandemií covid-19. Nejvíce bylo čerpáno z internetové stránky Drobné památky (2021). Každá památka obsahuje údaje o poloze a v některých případech i více informací, například rok vzniku či použitý materiál. Dalšími zdroji byly mapové portály Google mapy či Mapy.cz, kde se ovšem nacházejí zejména největší a nejvýznamnější pomníky a některé menší pomníky například obětím světových válek často chybí. Pro mapování pomníků 1. světové války tak byla využita také interaktivní mapa z webu Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského (NPMK 2021). Projekt byl odstartován teprve v roce 2020, proto zatím velké množství pomníků chybí. Pro podrobnější vyhledání vojenských pietních míst byla využita stránka VETS (2021), která od roku 2004 mapuje pamětní místa hrdinů a obětí ve válečných konfliktech na našem území.

Vlastní typologie pomníků vznikla po sběru dat a na základě vyhodnocení výsledků šetření. Důležitou roli hrála předpokládaná symbolika pomníků, vliv pomníků na veřejný prostor a jejich četnost. Stanoveny tak byly čtyři kategorie odkazující na významná období české historie: národní obrození, první světová válka, druhá světová válka (či pomníky odkazující na obě světové války) a pomníky spojené s komunistickým režimem. Poslední kategorie zahrnuje pomníky obětím komunismu i pomníky vojákům sovětské armády, jež by současně mohly

být zahrnutý do kategorie pomníků druhé světové války. Sovětská armáda ovšem představovala symbol komunistického režimu, proto byla zvolena tato varianta. Spojení obou protipólů u pomníků spojených s komunismem je z metodického hlediska v pořádku, protože se článek věnuje interpretaci symboliky pomníků určité historické doby (a také poukazuje právě na změny symboliky v průběhu času a politických změn). Dále byly vyčleněny kategorie „další významné osobnosti české historie“ a „náboženské pomníky“ s poměrně častým zastoupením. Další významné osobnosti české historie zahrnují české vojevůdce, krále, skladatele či spisovatele nespádající do čtyř zmíněných období. Zbývající pomníky jsou součástí kategorie „ostatní“. Získaná data byla vizualizována na mapovém podkladu topografické mapy OpenStreetMap společně s katastrálními hranicemi pro zvolenou oblast Prahy.

Díky tendenci koncentrovat pomníky (Glew 2021) a zároveň jejich umístění vybírat podle symboliky prostoru (Benton-Short 2006) můžeme symbolická místa odhalit právě pomocí koncentrace pomníků, ale také pomocí sledování lokalizace pomníků, které dominují symbolickému prostoru. Koncentrace pomníků byla vypočtena pomocí metody nejbližšího souseda (viz Mitchell, Griffin 2021), která je založena na porovnání průměrné vzdálenosti mezi nejbližšími sousedy a průměrné vzdálenosti mezi teoreticky rozmístěnými body. Výsledná R-statistika pak vyjadřuje, zda jsou body rozmístěny náhodně (hodnoty kolem 1), koncentrované (méně než 1) nebo rovnoměrně (více než 1). Výpočet R-statistiky se odvíjí od plochy, na které jsou pomníky rozmístěny, a od počtu pomníků v souboru (více pomníků se může více koncentrovat nebo pravidelně rozmísťovat), proto je potřeba výsledky interpretovat velmi obezřetně. Také při interpretaci výsledků hodnocení dominance pomníků ve veřejném prostoru je nutné brát v úvahu určitou míru subjektivity. Dominance byla nezávislým posouzením oběma autory hodnocena na základě velikosti sochy a jejího podstavce, na základě umístění do veřejného prostoru (existence zpevněné plochy pro pěší a frekvence pěší dopravy v její bezprostřední blízkosti) a pohledové dispozice pomníku (jak moc a z jaké dálky je z veřejného prostoru vidět). Takto získané lokality koncentrace a dominance pomníků byly interpretovány pomocí dostupné literatury a dalších zdrojů o pomnících, veřejném prostoru Prahy a symbolice veřejného prostoru.

4. Pražské pomníky a jejich symbolická role v prostoru města

Z obrázku 1 je patrné, že koncentrace pomníků klesá s rostoucí vzdáleností od centra Prahy. Nejčetnější jsou na Hradčanech, Malé Straně, Starém a Novém Městě nebo na Vyšehradě, tedy v historických pražských čtvrtích, a to nejčastěji na místních náměstích a v parcích. Právě v centrech měst mohou pomníky nejlépe působit jako místa paměti a jako tvůrci symboliky prostoru (Cudny, Appelblad

Obr. 1 – Pomníky na území Prahy (2021). Zdroj: vlastní výzkum.

2020). Pozorovat můžeme také severo-jížní pás koncentrace z Bubenče do Nuslí, Vršovíc a Michle, kde jsou zejména pomníky připomínající oběti druhé světové války.

4.1. Analýza prostorové koncentrace a významu pomníků v Praze

Ačkoliv máme největší rozmach pomníků spojený s 19. stoletím (viz Hojda, Pokorný 1996), kdy se veřejný prostor stal důležitou součástí budování identity českého národa, jednoznačně nejvíce pomníků vzniklo po tragickém období druhé světové války (tab. 1), které se nacházejí téměř po celém území Prahy (obr. 1). Toto dominantní zaměření pražských pomníků na oběti války odpovídá stejné

situaci také v jiných hlavních městech (Stevens, Surmatojo 2019). Jde o pomníky, které jsou ze všech skupin také nejvíce koncentrované (tab. 1), a to především na Pankrác a do Dejvic. Oproti tomu pomníky padlým v první světové válce jsou nejrovnoměrněji rozmístěné, což je dáno především jejich nízkým počtem (daným jejich odstraňováním nacisty za druhé světové války) a lokalizací do takřka všech čtvrtí, které byly dříve samostatnými obcemi s pomníky padlých obyvatel. Jsou zaměřeny lokálně, proto se s nimi prakticky nesetkáváme v centru města (jak diskutují také Stevens, Sumartojo 2015), kde můžeme narazit spíše na pomníky monumentálnějšího charakteru, jenž reprezentují národní identitu a ztělesňují významné osobnosti české historie. Zdá se, že silný význam prostoru centra města si vynutil významnější formy pomníků, a naopak v okrajových čtvrtích převažuje jednodušší forma budování symboliky prostoru, která zcela postačuje charakteru těchto čtvrtí.

Ostatní kategorie jsou rozmístěny spíše náhodně, přesto u některých můžeme vyzorovat místa v centru města s jejich větším počtem, což může vycházet z obecné tendence podobně zaměřených pomníků ke shlukování (viz Glew 2021). Zejména jde o pomníky odkazující na osobnosti národního obrození, další významné osobnosti české historie a náboženské pomníky. R-statistika tato menší místa koncentrace neodhalila především z důvodu nízkého počtu takto koncentrovaných pomníků vůči celkovému počtu v dané kategorii a také z důvodu náhodného rozmístění zbylých pomníků v dané kategorii. Takovou koncentraci je proto potřeba interpretovat obezřetně s přihlédnutím k výsledkům této analýzy. Rovnoměrné rozmístění pomníků spojených s komunismem je statisticky významné na nižší 90% hladině významnosti. U kategorie „ostatní“ poukazuje výsledná hodnota R-statistiky spíše na shluk daný obecnou tendencí pomníků ke koncentraci v centru města (jak je až na výjimky patrné i u ostatních kategorií v tabulce 1). Vzhledem k rozmanitosti této kategorie nebyla jejich místa koncentrace a dominantní pomníky dále sledovány. Z této analýzy tak vychází soubor potenciálně symbolických lokalit (tab. 1), které je možné dále interpretovat a diskutovat na základě jejich historických souvislostí.

4.2. Interpretace a diskuze symbolických míst pomníků v historických souvislostech

Národní obrození bylo obdobím formování moderního českého národa od konce 18. do poloviny 19. století. Pomníky této kategorie byly však budovány zejména v druhé polovině 19. století a na začátku 20. století. Hlavní funkcí pražských pomníků této doby je reprezentace národa a jeho cílů, oslovení a mobilizace veřejnosti a šíření národního diskurzu v konkurenci vůči německému národu. Největší vliv pomníků můžeme očekávat v centru města (především na významných plochách náměstí), které je přirozeným středem městského i národního života,

Tab. 1 – Prostorové rozmístění pomníků, místa jejich koncentrace a dominantních pomníků

Kategorie pomníků	Počet pomníků	R-statistika	Místa koncentrace	Místa dominantních pomníků
Národní obrození	26	1,074	Karlovo náměstí, Petřín	Jungmannovo náměstí, Petřín, Palackého náměstí, Jiráskovo náměstí
Další významné osobnosti české historie	37	0,983	Staré Město, Hradčany	Václavské náměstí, Staroměstské náměstí, Vítkov, Hradčanské náměstí, Národní třída
Náboženství	32	0,994	Staré Město, Malá Strana	—
První světová válka	26	1,275	—	—
Druhá světová válka	93	0,830	Pankrác, Dejvice, Bubeneč, Holešovice	Klárov, náměstí Svobody, V Holešovičkách
Komunismus	16	1,219	—	náměstí Jana Palacha, Letná
Ostatní	50	0,745	—	—

Pozn.: Šest pomníků společných pro první i druhou světovou válku bylo připočteno k oběma příslušným kategoriím. Kurzívou je vyznačena statisticky významná hodnota na 95% hladině významnosti. Hodnoty R-statistiky kolem 1 mají náhodné rozmístění, hodnoty menší než 1 značí shlukování a hodnoty větší než 1 naopak rovnoměrné rozmístění. Zdroj: vlastní výzkum.

kde se pohybuje nejvíce lidí a kde sídlí nejvýznamnější instituce. Období zejména druhé poloviny 19. století bylo navíc spojeno se změnami charakteru měst, která byla lidem přístupnější a začala sloužit setkávání obyvatel (Soušková 2015), na které mohly pomníky působit. Symbolika pomníků mnoha osobností národního obrození je navíc podpořena pojmenováním přilehlého náměstí, nábřeží, mostu či ulice jejich jménem. Příkladem mohou být pomníky Josefa Jungmanna (náměstí, ulice), Aloise Jiráska (náměstí, most), Františka Palackého (náměstí, most) a Josefa Mánesa (most). Důraz na symbolické vyzdvihování osobností tohoto období je tedy dodnes ve veřejném prostoru značný.

Koncentraci pomníků národního obrození můžeme sledovat na Karlově náměstí a na Petříně (tab. 1). V obou případech jde o místo setkávání velkého množství lidí, které je určitým způsobem symbolické. V případě Karlova náměstí symbolický význam vysvětluje jeho historie spojená s Karlem IV., především s nábožensky významnou kaplí Božího těla s ostatky svatých, které lákaly poutníky z celé Evropy, a každoročně vystavenými korunovačními klenoty. V čele náměstí navíc stojí Novoměstská radnice, kde se odehrála první pražská defenestrace. V 19. století byl na náměstí vytvořen promenádní park podle návrhů Františka Thomayera, jehož významnou součástí byly právě nově vzniklé pomníky (Rokosová 2020). Koncentrace historických pomníků může ukazovat také na mnohem větší význam, který měl tento prostor pro tehdejší společnost, než je tomu dnes, kdy má Karlovo náměstí spíše významnou dopravní funkci, která výrazně ovlivňuje využívání

veřejných prostranství. Náměstí, které dříve sloužilo jako místo setkávání a snad i centrum českého nacionalismu, postupně ztratilo obě funkce a jeho pomníky se staly spíše reliktem minulosti.

Petřín si svoji funkci rekreačního parku zachoval a některé pomníky představují i dnes dominanty dané oblasti (např. pomník Karla Hynka Máchy od Josefa Václava Myslbeka z roku 1912). Přesto i Petřín ztratil silný národně symbolický význam, který můžeme zaznamenat ještě na počátku 20. století, kdy se například uvažovalo o vybudování monumentálního pomníku bitvy na Bílé hoře táhnoucího se od Petřína až ke zmíněnému vrcholu (Brůhová 2017). Symbolický význam vrcholu tyčícího se nad Pražským hradem (symbolem Habsburské monarchie) po vzniku samostatného státu pravděpodobně převzala Letná s plány na výstavbu nové budovy Parlamentu a vládní čtvrti (viz Brůhová 2017) v úrovni Hradu (sídla prezidenta), která je dnes díky tomu jedním z nejsymboličtějších míst v Praze (viz Hána, Šel 2021).

Podobně významnou roli v konstituování českého národa na přelomu 19. a 20. století hrály pomníky spadající do kategorie dalších významných osobností české historie, které jsou převážně české národnosti. Po zániku Rakouska-Uherska byly pomníky s rakouskou a německou tematikou (např. pomníky císaře Franze Josefa a maršála Josefa Radeckého) odstraněny z veřejného prostoru. Hlavním cílem bylo vyjádřit českou nadvládu nad městem v kontextu nového společenského rámce, čímž však docházelo také k posilování pocitu odcizení Němců (Wyner 2019). Také pomníky významných osobností české historie bývaly umísťovány do centra města (obr. 1), kde reprezentují kolektivní paměť českého národa. Zajímavé je, že se s nimi velmi často setkáváme v okolí Hradčan, kde se naopak téměř nevyskytují pomníky osobností národního obrození.

Jeden z nejdominantnějších a nejsymboličtějších pomníků tohoto období, socha sv. Václava od Josefa Václava Myslbeka z roku 1913, je umístěn na Václavském náměstí. U tohoto pomníku byla vyhlášena Československá republika, od té doby je prostor okolního náměstí spojen se všemi klíčovými politickými událostmi českých dějin. Václavské náměstí se stalo vedle Pražského hradu významným symbolem a místem reprezentace české národní identity (Soukupová 2019), a tuto dominantní symbolickou roli si udrželo dodnes. Její počátek je ale obtížné stanovit. Již bývalá menší socha sv. Václava u Jindřišské ulice představovala významný symbol, proto bylo podle návrhu Karla Havlíčka Borovského z roku 1848 náměstí přejmenováno po hlavním patronu českého národa (Kučera 2014), čímž získalo na symbolickém významu. Po vzniku Československa přišel architekt Pavel Janák s návrhem, aby náměstí lemovaly sochy významných osobností české historie. Projekt, který odpovídal už vnímanému významu tohoto místa a který by mu propůjčil ještě významnější symbolickou roli, ale nebyl nikdy realizován (Soukupová 2019). Takový prostor přirozeně přitahuje politické projevy různého druhu. Za povšimnutí stojí motivace úprav náměstí v 80. letech 20. století, které

měly umístěním mohutných květináčů a záhonů zabránit demonstracím a větším shromážděním, které nebyly komunistickému režimu „po chuti“ (Kučera 2014, srov. podobnou situaci v Káhiře, Taha 2016). Také dnes jde o prostor, kde se konají nejvýznamnější politické události a demonstrace (např. protesty proti vládě Andreje Babiše v roce 2019 nebo proti invazi Ruska na Ukrajinu v roce 2022).

Na konci 19. století probíhaly diskuse o významu osobnosti Jana Husa, které vyústily do rozhodnutí o stavbě důstojného pomníku na Staroměstském náměstí, kde se odehrála řada důležitých historických událostí, korunovačních průvodů a kde se slavily významné církevní svátky (Zita 2004). Výrazně horizontálně založený pomník Jana Husa od Ladislava Šalouna z roku 1915 zdůrazňuje kontrast vůči vertikálně se tyčícímu Mariánskému sloupu (Wyner 2019), který byl vztyčen roku 1650 císařem Ferdinandem III. jako projev vděčnosti Panně Marii za uhájení Prahy před protestantskými švédskými vojsky (Hojda, Pokorný 1996; Blažek, Pokorný 2020). Motivací bylo vymezení se proti dominantnímu katolicismu, mnohdy je však mylně interpretováno jako vymezení se proti symbolu habsburské nadvlády a vymezení se Čechů proti Němcům (Wyner 2019). Zobrazení národního utrpení a vykoupení v osobě Jana Husa tak v tomto dezinterpretovaném pohledu zpochybňuje režim představovaný Mariánským sloupem. Po rozpadu Rakouska-Uherska v roce 1918 byl proto Mariánský sloup stržen bez jakéhokoli ohledu na jeho duchovní, historickou a uměleckou hodnotu (obnoven byl v roce 2020).

Zajímavá je také skupina pomníků německých osobností české historie, jako jsou spisovatelé Franz Kafka a Rainer Maria Rilke, kteří strávili většinu svého života v rodné Praze (Brod 1993). Franz Kafka bývá považován za jednoho z nejvlivnějších spisovatelů 20. století, v roce 2000 po něm proto bylo pojmenováno náměstí v centru města, kde se narodil. Následoval první pomník od Jaroslava Róny z roku 2003 v Dušní ulici u bývalého Kafkova domu, který je inspirovaný Kafkovým dílem *Popis jednoho zápasu* (Ryska 2015). Druhým pomníkem je kinetická socha *Hlava Franze Kafky* od Davida Černého z roku 2014 u Národní třídy, která odkazuje k dílu *Proměna*, ale je díky své spíše populární formě bez myšlenkové hloubky velmi kontroverzní (Ryska 2015; Albertov.eu 2021). Přesto socha dominuje nově vzniklému veřejnému prostoru, který je i díky ní u části populace a turistů velmi oblíbený (otázkou je, zda tato obliba nepramení také z blízkosti symbolicky významného prostoru Národní třídy). Oba pomníky byly odhaleny až v 21. století a ukazují na postupné zmírňování ostrého vymezení se vůči německé stránce české historie v současném společenském diskurzu a přijetí významných uměleckých osobností této národnosti, která po staletí sdílela stejný prostor (srov. se situací v meziválečném období, viz Pravdová 2018).

Odlišným příkladem je pomník Marie Terezie na Hradčanech z roku 2010, který se nachází ve stejnojmenném parku. Moderní vzhled pomníku má ztělesňovat inovativní přístup panovnice, která přiblížila Česko modernímu světu (Praha 6 2020). Podle sochaře Jana Kovaříka má socha symbolicky vyzdvihnout majestátnost

Marie Terezie a její nerealistická podoba má vyvolávat otázky a vytvořit tak edukativní charakter, který přinutí kolemjdoucí zajímat se o její osobnost (Artalk 2020; socha tak vytváří vztah mezi umělcem a diváky, viz Cudny, Appelblad 2020). Odpůrcům však vadí vedle vzhledu také umístění do prostor, kde padl v roce 1942 jeden z členů protinacistického odboje Václav Morávek (Artalk 2020). Do sporu se tak dostává různá interpretace symboliky prostoru, kam byl pomník umístěn, čím se narušilo dosavadní vnímání politického symbolického prostoru, který reprezentuje česko-německý národnostní konflikt.

Tento národnostní konflikt se prostřednictvím zmíněného Mariánského sloupu i dalších pomníků dostává také do kategorie náboženských pomníků, které dominují pomníky sv. Jana Nepomuckého. Legenda o jeho životě a smrti, která nevychází ze skutečných událostí a byla pravděpodobně postavena na chybné interpretaci historických pramenů, stála za šířením svatojánského kultu a budováním jeho pomníků především v 18. století (Vlnas 2013). Na velké oslavy jeho svatořečení v roce 1729 do Prahy směřovaly davy poutníků, aby se mohly setkat s jeho ostatky a jinými symboly (Vlnas 2013; Gausová Zörnerová 2020). Většina jeho pomníků se tak nachází na dřívějších svatojánských trasách vedoucích ze Starého Města k hrobu sv. Jana Nepomuckého na Pražském hradě nebo v jejich bezprostřední blízkosti (Gausová Zörnerová 2020). Podle mnohých však byla jeho kanonizace snahou o zastínění kultu Jana Husa, a proto docházelo po vzniku Československa k ničení jeho památek (Pekař 1990). Navíc již během 19. století bylo možné zaznamenat klesající zájem o stavbu náboženských pomníků. Na veřejných prostranstvích se začaly objevovat pomníky jiných významných osobností, například politiků nebo umělců. Po rozpadu Habsburské monarchie došlo v Československu ke změně přístupu k náboženství a lidé začali být vůči těmto pomníkům lhostejní a někdy dokonce i nepřátelští (Černý 2010). To se promítá i do jejich dnešního slabého symbolického významu, kdy bývají ve veřejném prostoru vnímány spíše jen jako umělecké památky.

Česko-německý národnostní konflikt dosáhl svého vrcholu ve druhé světové válce. Pomníky tohoto období se výrazně koncentrují v místech největších bojů (obr. 1), zejména na Pankráci se nacházejí pomníky připomínající oběti Pražského povstání z května 1945. Symbolický význam této události podporují názvy ulic a náměstí v této lokalitě. Oproti tomu však samotné pomníky nejsou příliš dominantní, nenachází se zde téměř žádný pomník větších rozměrů (Holub 2021). Náměstím Hrdinů, které bylo centrem střetu nacistů s Čechy na barikádách, dnes navíc vede mimoúrovňová šestiproudá magistrála, která k symbolickému vnímání prostoru také nepřispívá (srov. podobnou situaci na Karlově náměstí). Důvodem byl záměr komunistického režimu potlačit význam Pražského povstání v kolektivní paměti, které se nehodilo do interpretace osvobození Prahy výhradně sovětskou armádou. Přesto ani dnes po reinterpretaci této události se větší pomník údajně neplánuje (Holub 2021), což může souviset s obecnější změnou přístupu k pomníkům. Další

oblastí s vysokou koncentrací pomníků druhé světové války jsou městské části Bubeneč, Dejvice a Holešovice, kde se již nacházejí monumentálnější pomníky věnované často západnímu odboji. Ty vznikly po roce 1989, můžeme je tedy vnímat za součást snahy o jejich začlenění do po komunismu nově budované kolektivní paměti a do určité míry o pokus splacení „dluhu“ lidem, na které bylo v období komunismu z ideologických důvodů cíleně zapomínáno.

Pro minulý režim hrály pomníky důležitou roli v šíření komunistické ideologie často v rozporu se skutečností i pamětí řady lidí. Důraz byl kladen na husitské pomníky, jakožto symboly lidového sociálního hnutí, pomníky dělnického a komunistického hnutí v čele s představiteli dělnické třídy a vládou strany. V 90. letech při změně společenského diskurzu byly tyto silně ideologicky poznamenané pomníky odsunuty na periferii (Pekárek 1995). V posledních letech tak dochází k likvidaci pomníků připomínajících (nadsazenou) roli sovětské armády v osvobození Prahy, jelikož je poukazováno na její podíl při okupaci v roce 1968 a roli ostatních aktérů Pražského povstání, na které nebyl dříve brán zřetel. To vede k politickým konfliktům, kdy je na vedení města vyvíjen tlak dvou skupin občanů (i mezinárodních subjektů), kteří buď žádají jejich odstranění, protože nesejí k dnešní interpretaci historických událostí a vnímání politického symbolického prostoru, nebo poukazují na potřebu zachování původní interpretace, která vychází z podílu na osvobození Československa. Problematická je (a ve světle událostí roku 2022 pravděpodobně ještě více bude; viz Hána, Seidlová, Šel 2022) spojitost s Ruskem, které se ve společenském i politickém diskurzu přesunulo do vyhraněné negativní polohy, což podporuje svými vlastními kroky (Koblížková 2021; Hána, Seidlová, Šel 2022). V současné době se tak na území Prahy nacházejí pomníky sovětské armády pouze na Hradčanech, který se podobně jako již odstraněný pomník Koněva v Dejvicích stal mnohokrát terčem vandalů, a dva spíše nenápadné pomníky u Čimického háje v Bohnicích a v Liboci. Pravděpodobně jejich nenápadný vzhled a umístění v okrajových lokalitách u občanů neprobouzí potřebu diskutovat o jejich symbolickém významu a jejich případném odstranění. Ilustrativním případem je dominantní pomník sovětských tankistů z náměstí Kinských odkazující na osvobození Prahy sovětskou armádou, známý jako Tank číslo 23. V roce 1991 přetřel tank umělec David Černý růžovou barvou jako symbolem příchodu svobody po roce 1989. Tím však vyvolal negativní reakci sovětské vlády i odpor části veřejnosti (Stejskalová 2021), kvůli údajnému zneuctění památky vojáků, kteří padli při osvobození Prahy, a neschopností rozlišovat události, které se staly v letech 1945 a 1968 (Davis 2016). Černý byl na několik dní zatčen (Stejskalová 2021) a tanku byla navracena původní barva. Skupina poslanců Občanského fóra na protest proti zadržení Černého ale opět přetřela tank narůžovo (Davis 2016). Tank byl následně odstraněn a přemístěn do vojenského muzea. Při 30. výročí invaze do Československa Černý na náměstí umístil torzo tanku „zabořené“ do země, které se oficiálně vrátilo k 50. výročí invaze a již zde zůstalo

(Stejskalová 2021). Tento pomník reprezentuje hned několik ambivalentních událostí a poukazuje na komplikované české dějiny plné zvratů společenského diskurzu. Po útoku Ruska na Ukrajinu v únoru 2022 byl pomník přetřen do ukrajinských barev.

Zcela odlišným a velmi zajímavým příkladem dominantního komunistického pomníku, který byl odstraněn a později nahrazen, je pomník Stalina, který v letech 1955–1962 stál na hraně Letné s výjimečnou politickou symbolikou (Brůhová 2017; Hána, Šel 2021). V roce 1991 zde byla umístěna subtilnější kinetická socha Metronom od Vratislava Karla Nováka, která symbolizuje plynutí času a připomíná období komunistického režimu (Píchová 2008). Toto místo, které je dodnes nazýváno „U Stalina“ nebo „Stalin Square“ (Hána, Šel 2021), si stále zachovává svoji silnou symboliku, kterou tvoří nejen nový, ale i starý již dávno odstraněný pomník. Tento kontrast a porevoluční historie (kdy prostor pod pomníkem sloužil první necenzurované rozhlasové stanici Rádio Stalin, později Radio 1) vede ke koncentraci subkulturních a nezávislých společenských aktivit (včetně politického i jiného graffiti, viz Hána, Šel 2021). Symbolický význam tohoto prostoru se promítl také do jeho výběru pro oficiální propagaci referenda o přistoupení Česka k Evropské unii v roce 2003 (Píchová 2008).

Nynější pomníky odkazující na komunistický režim se až na výjimky nacházejí v centru města (obr. 1). Vznikají pomníky připomínající oběti komunistického režimu, a to zejména Milady Horákové nebo Jana Palacha, kteří se stávají symboly nově utvářeného společenského diskurzu a české kolektivní paměti. V parku Ztracenka u Albertova se nachází pomník obětí totalitních režimů, jejichž symbolem je Milada Horáková, který má podobu balvanů znázorňujících režimy, jenž drtí morální integritu člověka (Pražský deník 2018). Pomník je významným místem paměti, kde je každý rok připomínán den popravy Milady Horákové. Oproti starším pomníkům však vidíme jakýsi ústup do ústraní, když je takto významné místo postaveno v poměrně zapadlém parku. Je však blízko místa, kde začala v roce 1989 sametová revoluce, čímž se zvyšuje symbolický význam celé lokality. Zajímavé umístění má také pomník Milady Horákové na Pětikostelním náměstí u Poslanecké sněmovny, která mu může propůjčit výraznou symboliku. Janu Palachovi je věnován dominantní pomník Dům sebevraha a Dům matky sebevraha u náměstí Jana Palacha z roku 2016, který se nachází nedaleko Filozofické fakulty, kterou Jan Palach navštěvoval, a vytváří tak dominantu silně symbolickému místu. Zajímavý pomník představuje Palachův pylon u Nové budovy Národního muzea od Karla Pragera a Miloslava Chlupáče. K jeho částečné realizaci došlo v 70. letech, ale až v roce 2018 vyšlo najevo, že se jedná o pomník Jana Palacha, a byl obnoven. Jde o výraznější připomenutí než pomník Jana Palacha a Jana Zajíce z roku 2000, který se nachází nedaleko pylonu na Václavském náměstí na místě, kde se Jan Palach upálil. Toto pietní místo je vytvořené pouze méně výraznou terénní úpravou chodníku „ve stínu“ rušné magistrály, čemu odpovídá jak nízké

povědomí o tomto pomníku, tak jeho menší symbolická hodnota (srov. Karlovo náměstí a náměstí Hrdinů). Ukazuje na nejistotu demokratického režimu v budování pomníků po komunistickém režimu, který pomníky ve velkém zneužíval pro své ideologické cíle.

V současné době je přístup k pomníkům zcela odlišný, než tomu bylo v celé sledované historii. Za nejdůležitější se považuje umělecká a historická hodnota kulturního dědictví na úkor posilování národní identity (Soukupová 2019). To platí také pro nově vznikající pomníky, které bývají často nenápadné, široké veřejnosti spíše obtížněji čitelné a vzbuzující zájem o další studium a kladení otázek (viz Cudny, Appelblad 2020). Kolektivní paměť se totiž stále více uchovává jinými formami, které jsou spojené spíše s moderními technologiemi (Klepetko 2014). Pravděpodobně tak v blízké době nebude stávající soubor pomníků doplněn dominantní realizací, která by významně promlouvala do symboliky veřejného prostoru. Tomuto předpokladu nahrává také ostrý spor, který vyvolala snaha o obnovení Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí, vznik pomníku Marie Terezie nebo nahrazení pomníku Koněva šířeji pojatým pomníkem osvobození Prahy (Koblížková 2021). Zároveň je menší důraz kladen na připomínku hrdinství či pozitivní společenské role významných osobností (jak bylo zvykem během Národního obrození nebo komunistického režimu), kterou nahrazuje spíše připomínka různých obětí (Stevens, Sumartojo 2019). Otázkou tak je, zda bude poptávka po upevnění obrazu některých dosud nezpodobněných, ale důležitých historických událostí a osobností v politickém symbolickém prostoru města, jako je například moderní interpretace Pražského povstání, sovětská invaze v srpnu 1968, vstup Česka do EU a do NATO, osobnost Václava Havla nebo pandemie covid-19.

5. Závěr

Pomníky jako připomínky důležitých událostí a osobností jsou přítomnou a materiální reprezentací symboliky určitého místa, národní identity a kolektivní paměti. Podoba a význam symboliky se neustále mění spolu s měnícím se společenským diskurzem a změnou interpretace historie, podobně jako podoba a funkce samotných pomníků. V minulosti pomníky v Praze sloužily nejčastěji k účelům náboženským. Během 19. století se jejich účel změnil. Byly budovány monumentálnější formy ztělesňující zejména významné osobnosti české historie a národního obrození, které sloužily jako reprezentace české národní identity v konfliktu s německou národností. Po rozpadu Rakouska-Uherska dominovali Češi veřejnému prostoru také díky odstranění německých prvků. Nově byl hlavní důraz pomníků kladen na připomínku obětí světové války. Podobně tomu bylo také po druhé světové válce, po které však komunistická politická orientace státu kladla důraz na připomínku sovětské role a osobností komunismu. Vrací se tak

opět důraz na zobrazování „hrdinů“, ať už druhé světové války nebo budování komunismu. Totalitní režim pomníků zneužíval pro prosazování své ideologie bez ohledu na paměť řady lidí. Po revoluci v roce 1989 tak dochází k reinterpretaci historických událostí i samotných pomníků, což v mnoha případech vede k jejich odsunu na okraj zájmu nebo přímo k jejich odstranění. Nový režim se vyrovnává s dluhem, který zde zůstal vůči některým osobnostem a skupinám obyvatel, na které se minulý režim pokusil zapomenout. Přesto zaznamenáváme také určitou nejistotu v tvorbě spíše nenápadných pomníků, která je daná předchozí společenskou zkušeností s jejich ideologickým zneužíváním, ale také novým trendem v podobě pomníků od 80. let 20. století.

V české historii je několik významných pomníkových období: národní obrození, první světová válka, druhá světová válka a komunistický režim. K tomu můžeme přidat dvě významné tematické skupiny náboženských pomníků a dalších významných osobností české historie. Přestože se za nejvýznamnější „pomníkové“ období považuje národní obrození, jednoznačně nejvíce pomníků je v Praze věnováno druhé světové válce, což odpovídá situaci i v jiných hlavních městech. Pomníky národního obrození se nacházejí zpravidla v centru města (podobně jako náboženské pomníky a pomníky osobností české historie), zejména na největších a nejvýznamnějších náměstích a v parcích, kde tvoří dominanty veřejného prostoru. Je zde patrná snaha o cílenou tvorbu „českého“ symbolického prostoru. Některé takové prostory jsou symbolicky významné dodnes (Václavské náměstí, Staroměstské náměstí), jiné již svůj význam ztratily (Karlovo náměstí, Petřín).

Pomníky světovým válkám můžeme objevit téměř po celém sledovaném území, jde však o méně monumentální pomníky, než jaké jsou lokalizovány ve významnějším centru města. Pomníky druhé světové války se koncentrují v místech největších střetů Pražského povstání a navazují tak přímo na lokalitu, která je spojena se zobrazovanou událostí. Přesto není tato událost dosud připomínána žádným monumentálnějším pomníkem, proto je role pomníků v symbolice tohoto prostoru spíše menší. Paradoxně větší ohlas (přestože negativní) a tedy i silnější symbolickou roli mají pomníky sovětské armády, které jsou v posledních letech odstraňovány ve spojitosti se změnou společenského diskurzu a zahraničněpolitické orientace země. Můžeme se dokonce setkat s případem, kdy silná symbolika pomníku zůstává ve vnímání lidí na daném místě i po jeho odstranění.

Pomníky mohou v politickém symbolickém prostoru vytvářet jakási konfliktní místa paměti, která jsou spojena s (cíleným či nezamýšleným) narušením dosavadní podoby politického symbolického prostoru. K tomu dochází při změně společenského diskurzu a reinterpretaci historických událostí i samotných pomníků. Typickými příklady jsou vedle rušených pomníků sovětské armády také vznikající pomníky odkazující na období Rakouska-Uherska (Mariánský sloup, Marie Terezie). Tyto spory se dotýkají stále citlivého česko-německého národnostního konfliktu, který jako jakási symbolická linka spojuje velkou část

pomníků od národního obrození až do dnešních dnů. Z něj ale vystupuje stavba nových pomníků umělců německé národnosti (především Franz Kafka), kteří se již postupně stávají součástí české historie.

Článek se pokusil o zmapování a interpretaci pomníků v kontextu politického symbolického prostoru Prahy, na které by měly navázat další detailněji zaměřené studie. Podrobně by měla být sledována například role pomníků v kolektivní paměti a vliv společenského diskurzu na vývoj pomníků, především v době, kdy jsou konfliktní pomníky důležitým politickým tématem a kdy můžeme očekávat další vymezení vůči pomníkům odkazujícím na Rusko. Zajímavé by mohlo být také detailnější zaměření na konfliktní podstatu těchto pomníků a jejich vztah k prostoru města nebo sledování, jak se různé politické ideje a skupiny obyvatel vymezují vůči konkrétním pomníkům (viz Koblížková 2021). Odlišné výklady historie v souvislosti s pomníky se mohou stát důvodem vzniku politických konfliktů na lokální, národní i nadnárodní úrovni. Ke všem těmto tématům může právě geografie přispět svým prostorovým zaměřením na souvislosti různých hierarchických úrovní.

Literatura

- ALONSO, A. (1998): Urban Graffiti on the City Landscape, <https://iwalewapublicspace.files.wordpress.com/2012/02/alonsograffiti.pdf> (27. 7. 2022).
- ANTONOVA, G., GRUNT, E., MERENKOV, A. (2017): Monuments in the Structure of an Urban Environment: The Source of Social Memory and the Marker of the Urban Space. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 245, 6. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/245/6/062029>
- ASSMANN, J. (2001): Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita rozvinutých kulturách starověku. Prostor, Praha.
- BENTON-SHORT, L. (2006): Politics, Public Space, and Memorials: The Brawl on the Mall. Urban Geography, 27, 4, 297–329. <https://doi.org/10.2747/0272-3638.27.4.297>
- BLAŽEK, P., POKORNÝ, V. (2020): Duchovní střed Evropy: Dějiny Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí 1650–2020. Muzeum Karlova mostu, Praha.
- BROD, M. (1993): Pražský kruh. Akropolis, Praha.
- BRŮHOVÁ, K. (2017): Praha nepostavená. Vltavské břehy jako urbanistické téma moderní metropole. Česká technika, Praha.
- CARMONA, M. (2010): Contemporary Public Space, Part Two: Classification. Journal of Urban Design, 15, 2, 157–173. <https://doi.org/10.1080/1357480100363811>
- CUDNY, W., APPELBLAD, H. (2020): Monuments and their function in urban public space. Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography, 73, 5, 273–289. <https://doi.org/10.1080/00291951.2019.1694976>
- ČERNÝ, J. (2010): Mariánské sloupy v Čechách a na Moravě. Te Deum, 3, 70–74.
- DAVIS, J. (2016): Marking Memory: Ambiguity and Amnesia in the Monument to Soviet Tank Crews in Prague. Public Art Dialogue, 6, 1, 35–57. <https://doi.org/10.1080/21502552.2016.1149387>

- DŁUGOZIMA, A., RYBAK-NIEDZIÓŁKA, K. (2022): The assessment of the attractiveness of memorials in historic urban landscape. *Journal of Urban Design*, 27, 4, 459–482. <https://doi.org/10.1080/13574809.2021.2011182>
- GAUSOVÁ ZÖRNEROVÁ, M. (2020): Svatojánský kult na Starém Městě pražském a Hradčanech od 17. století do r. 2019. Svatojánské sochy a jiná vyobrazení v městském prostoru. Diplomová práce. Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Technická univerzita v Liberci.
- GLEW, A. (2021): Path dependent: positioning Ukrainian war memorials in a post-Soviet landscape. *Canadian Slavonic Papers*, 63, 1–2, 229–247. <https://doi.org/10.1080/00085006.2021.1915525>
- HALBWACHS, M. (2009): Kolektivní paměť. Sociologické nakladatelství, Praha.
- HÁNA, D., ŠEL, J. (2021): Political graffiti in the political symbolic space of Prague, Czechia. *Urban Research & Practice*. <https://doi.org/10.1080/17535069.2021.1902556>
- HARVEY, D. (2006): Space as a Keyword. In: Castree, N., Gregory, D. (Eds.): David Harvey. A Critical Reader. Blackwell, Malden, 270–293. <https://doi.org/10.1002/9780470773581.ch14>
- HARVEY, D. (2009): Social Justice and the City. University of Georgia Press, Athens.
- HARVEY, D. (2012): Rebel Cities. From the Right to the City to the Urban Revolution. Verso, London.
- HOJDA, Z., POKORNÝ, J. (1996): Pomníky a zapomínky. Paseka, Litomyšl.
- JAREŠ, J. (2017): Muzea a památníky po roce 1989: čím příběh vypráví? Paměť a dějiny, 3, 113–116.
- KLEPETKO, R. (2014): Současná role národní identity aneb proč (ne)stavíme památníky. *Kulturní studia*, 1, 64–79.
- KOBLÍŽKOVÁ, A. (2021): Rozmístění památníků ve veřejném prostoru Prahy, jejich symbolický význam a konfliktní podstata. Diplomová práce. Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha.
- KUČERA, P. (2014): Nekonečný příběh Václavského náměstí. *Časopis Stavebnictví*, 8, 8, 20–25.
- LEE, S.-O., KIM, S.-J., WAINWRIGHT, J. (2010): Mad Cow Militancy: Neoliberal Hegemony and Social Resistance in South Korea. *Political Geography*, 29, 7, 359–369. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2010.07.005>
- LEFEBVRE, H. (1991): The Production of Space. Blackwell, Cambridge.
- LEFEBVRE, H. (1996): Writings on Cities. Blackwell, Oxford.
- MASSEY, D. (1992): Politics and time/space. *New Left Review*, 1, 196, 65–84.
- MEHTA, V. (2013): Evaluating Public Space. *Journal of Urban Design*, 19, 1, 53–88. <https://doi.org/10.1080/13574809.2013.854698>
- MITCHELL, A., GRIFFIN, L. S. (2021): The Esri Guide to GIS Analysis, Volume 2: Spatial Measurements and Statistics, second edition. ESRI Press, Redlands.
- MITCHELL, K. (2003): Monuments, Memorials, and the Politics of Memory. *Urban Geography*, 24, 5, 442–459. <https://doi.org/10.2747/0272-3638.24.5.442>
- MITTIG, H. E. (1985): Das Denkmal und seine politische Funktion. In: Funkkolleg Kunst, Deutsches Institut für Fernstudien an der Universität Tübingen, Weinheim, 43–83.
- NORA, P. (1986): Les lieux de mémoire. La Nation, Paris.
- OUŘEDNÍČEK, M., POSPÍŠILOVÁ, L., ŠPAČKOVÁ, P., TEMELOVÁ, J., NOVÁK, J. (2012): Prostorová typologie a zonace Prahy. In: Ouředníček, M., Temelová, J. (eds.): Sociální proměny pražských čtvrtí. Academia, Praha, 268–286.
- PEKAŘ, J. (1990): O smyslu českých dějin. Rozmluvy, Praha.
- PEKÁREK, B. (1995): Paměť a politika. In: Mayer, F., Ducreux, M.-E. (eds.): Dějiny a paměť – odboj a kolaborace za druhé světové války. Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, Praha, 67–72.

- PÍCHOVÁ, H. (2008): The Lineup for Meat: The Stalin Statue in Prague. *Modern Language Association*, 123, 3, 614–631. <https://doi.org/10.1632/pmla.2008.123.3.614>
- PRAVDOVÁ, A. (2018): První republika 1918–1938. Národní galerie, Praha.
- SOUKUPOVÁ, B. (2019): Prague: The national perception of the area. *Philological studies, literary research*, 9, 1, 111–121. <https://doi.org/10.32798/pflit.110>
- SOUŠKOVÁ, S. (2015): Společenské funkce pomníků. *Kultura, umění a výchova*, 3, 1.
- STEVENS, Q. (2015): Masterplanning public memorials: an historical comparison of Washington, Ottawa and Canberra. *Planning Perspectives*, 30, 1, 39–66. <https://doi.org/10.1080/02665433.2013.874956>
- STEVENS, Q., SUMARTOJO, S. (2015): Memorial planning in London. *Journal of Urban Design*, 20, 5, 615–635. <https://doi.org/10.1080/13574809.2015.1071655>
- STEVENS, Q., SUMARTOJO, S. (2019): Shaping Seoul's memories: the co-evolution of memorials, national identity, democracy and urban space in South Korea's capital city. *Journal of Urban Design*, 24, 5, 757–777. <https://doi.org/10.1080/13574809.2018.1525288>
- TAHA, D. A. (2016): Political Role of Urban Space Reflections on the Current and Future Scene in Cairo-Egypt. *Architecture Research*, 6, 2, 38–44.
- THOMAS, M. (1991): The Demise of Public Space. In: Nadin, V., Doak, J. (eds.): *Town Planning Responses to City Change*, Aldershot, Avenbury, 209–224.
- THRIFT, N. (2003): Space: The fundamental stuff of geography. In: Holloway, S. L., Rice, S., Valentine, G. (eds.): *Key Concepts in Geography*, SAGE, London, 95–108.
- VLNAS, V. (2013): Jan Nepomucký: Česká legenda. Paseka, Národní galerie, Praha, Litomyšl.
- WYNER, J. (2019): Narrating Public Space: Franz Kafka in Nationalized Prague. Undergraduate Honors Theses. William & Mary, Williamsburg.
- ZITA, S. (2004): Boj o pomník Jana Husa v Praze v období 1889–1903. *Husitský Tábor*, 14, 113–146.

Další zdroje

- Albertov.eu (2021): Dvě sochy Franze Kafky ukazují dvě tváře Prahy – romantickou i konzumní, <https://albertov.eu/dve-sochy-franze-kafky-ukazuji-dve-tvare-prahyromantickou-i-konzumni/> (23. 5. 2021).
- ARTALK (2020): Na Praze 6 byla odhalena socha Marie Terezie, <https://artalk.cz/2020/10/20/na-praze-6-byla-odhalena-socha-marie-terezie/> (23. 5. 2021).
- CAMBRIDGE DICTIONARY (2022a): English dictionary – memorial, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/memorial> (27. 7. 2022).
- CAMBRIDGE DICTIONARY (2022b): English dictionary – monument, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/monument> (27. 7. 2022).
- Drobné památky (2021): Památky podle obce Praha, <https://www.drobnepamatky.cz/> (5. 2. 2021).
- HOLUB, P. (2021): Zapomenutá barikáda. Nejkrvavější bitva Pražského povstání, <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/zapomenuta-barikada-nejkrvavejsi-bitva-prazskehopovstani-153229> (11. 5. 2021).
- JUNGMANN, J. (1837): Slovník česko-německý, Díl III., P–R, <https://vokabular.ujc.cas.cz/module/slovniky/digitalni-kopie-detail/JgSlov03> (9. 2. 2022).
- NPMK (2021): Pomníky 1. světové války, <http://1914–1918.npmk.cz/node/78> (20. 2. 2021).
- Praha 6 (2020): Praha 6 odhalila pomník Marie Terezie. K vidění je i digitálně, <https://www.praha6.cz/aktuality/praha-6-odhalila-pomnik-marie-terezie-k-videni-je-i-digitalne-2020–10–20> (23. 5. 2021).

- Pražský deník (2018): Památník obětem totality v pražské Ztracence odhalila i dcera Milady Horákové, <https://prazsky.denik.cz/z-regionu/pamatnik-obetem-totality-v-prazskejztracence-odhalila-i-dcera-milady-horakove-20181001.html> (20. 4. 2021).
- ROKOSOVÁ, A. (2020): Od špinavých stánků a ukřižovaných trhovkyň až po obchodní centra. Jak se proměnila místa kdysi živých trhů a tržnic v Praze? <https://vltava.rozhlas.cz/odspinavych-stanku-a-ukricenych-trhovkyn-az-po-obchodni-centra-jak-se-promenila-8219688/4> (2. 5. 2021).
- RYSKA, P. (2015): Otáčeající se hlava Kafky má bratra v Severní Karolíně, <https://www.prahaneznama.cz/jine-zajimavosti/otacejici-se-hlava-kafky-ma-bratra-v-jiznikaroline/> (23. 5. 2021).
- STEJSKALOVÁ, K. (2021): Tank číslo 23. Osvoboditel, který nikdy neosvobozoval, ale stal se symbolem propagandy, <https://cesky.radio.cz/tank-cislo-23-osvoboditel-ktery-nikdy-neosvobozoval-ale-stal-se-symbolem-8715281> (14. 4. 2021).
- ÚJČ (2021a): Internetová jazyková příručka – památník, <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=pam%C3%A1tn%C3%ADk> (2. 2. 2022).
- ÚJČ (2021b): Internetová jazyková příručka – pomník <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=pomn%C3%ADk> (2. 2. 2022).
- VETS (2021): Spolek pro vojenská pietní místa, <https://www.vets.cz/vpm/mista/kraj/10-hl-m-praha/> (22. 2. 2021).

SUMMARY

Memorials as a part of the political symbolic space in Prague

Memorials, as pieces of art in public spaces, play an aesthetic role, but also represent historical and political milestones and commemorate political and cultural figures. Memorials are symbols and products of social relations and ideas; they are also representatives of collective memory and national identity in the urban space (Cudny, Appelblad 2020). Therefore, they participate in the creation of national identity, collective memory, and the symbolism of public space (Cudny, Appelblad 2020; Hána, Šel 2021).

The political function of memorials is crucial. They turn the history of the nation into mythical stories and associate it with certain symbolic places. These places are most often located in city centers (see Antonova, Grunt, Merenkov 2017; compared to locally focused memorials, which practically do not occur in the centers, see Stevens, Sumartojo 2015), and they contribute to preserving the nation's memory and materializing the history of the nation in the current political discourse of the country. Memorial locations become the scene of political events and gatherings and the promotion of a certain political attitude or ideology (Cudny, Appelblad 2020) because memorials, which are a significant aspect of the political symbolic space, can enhance the significance of encounters, formulated criticisms, and demands (Hána, Šel 2021). When the discourse changes, the most prominent memorials, mainly ones in capital cities, become sites of political conflict (Mitchell 2003). When a significant memorial is removed, its symbolism may persevere at its former site (Hána, Šel 2021).

The aim of the article is to discover how memorials are involved in the political symbolic space (see Hána, Šel 2021). Several authors have dealt with memorials and their symbolic value, but the resulting studies are most often limited to individual works and only randomly elaborate on the development of the spatial and symbolic aspects of memorials and their ties to society (Stevens, Sumartojo 2019, p. 757). Even less attention has been paid to memorials in Prague.

This city is specific in that it combines the need to build a national identity at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, the reflection of the subsequent world wars, the influence of the Communist regime, and the new democratic era, in which the old memorials are reinterpreted and themes and forms for new ones are sought. The article therefore attempts to answer the questions of how memorials from different periods are distributed in the public space of Prague, which places can be characterized as symbolic ones, and how this symbolism can be interpreted. Monitoring temporal development represents an important aspect of the interpretation because the symbolic and commemorative value of memorials can change over time. Memorials thus reflect the development of a given community and the symbolic values that particular society attributed to them (Cudny, Appelblad 2020).

The research was conducted using internet resources in February 2021. It included free-standing memorials in Greater Prague that have a clear connection to public space and a symbolic meaning stemming from a reference to a particular person or event. Thanks to the tendency to concentrate memorials (Glew 2021) and at the same time to choose their location based on the symbolism of space (Benton-Short 2006), symbolic places can be determined by the concentration of memorials (calculated with the nearest neighbor method), but also by monitoring the location of memorials that dominate the symbolic space.

There are several important periods in Czech history to which memorials are dedicated: the National Revival, World War I and II, and the Communist era. We can also include important thematic groups of religious memorials and those dedicated to other important figures in Czech history. Although the National Revival is considered the most important memorial period, most memorials in Prague are dedicated to World War II, which corresponds with the situation in other capitals. National Revival memorials are usually located in the city center (as are memorials to Czech historical and religious figures), especially in the largest and most significant squares and parks, where they form the dominant elements of the public space. There was an obvious effort to create a “Czech” symbolic space. Some of these spaces are still symbolically significant today (Wenceslas Square, Old Town Square), whereas others have already lost their significance (Charles Square, Petřín).

Memorials dedicated to the two world wars can be found almost all over the research area, but they are less monumental than memorials located in the more important city center. World War II memorials are concentrated where the biggest clashes of the Prague Uprising (1945) took place and are thus directly connected to the site of the depicted events. Nevertheless, this event has not yet been commemorated by any dominant memorial, and therefore, the role of memorials in the symbolism of these areas is rather small. In contrast, in connection with the change in Czechia’s social discourse and foreign policy orientation, the Soviet army memorials with negative symbolism have been displaced because the Soviet invasion of 1968 is commemorated more (which will probably be intensified after the Russian attack on Ukraine in 2022).

Memorials can thus create conflicting sites of memory in the political symbolic space, which are associated with the (targeted or unintended) disruption of the existing form of this symbolic space. This happens when the social discourse changes and historical events and memorials themselves are reinterpreted. In addition to the disrupted memorials to the Soviet army, typical examples are also new memorials dedicated to the period of Austro-Hungarian rule (a Marian column, a memorial to Maria Theresa). Disputes surrounding these memorials are linked to the ever-sensitive Czech-German national conflict, which symbolically unites many memorials from the National Revival to the present day. However, there is an exception: the construction of new memorials to German artists (especially Franz Kafka), who are gradually becoming an inherent part of Czech history.

Fig. 1 Memorials in the selected area of Prague (2021), In the legend, from top: Czech National Revival, other significant figures in Czech history, World War I, World War II, World War I and II, the Communist regime, religious memorials, other memorials, cadastral borders, borders of Greater Prague. Source: own research

PODĚKOVÁNÍ / ACKNOWLEDGEMENT

Autoři by rádi poděkovali Jiřímu Hasmanovi za pomoc s analýzou prostorové koncentrace pomníků.

The authors would like to thank Jiří Hasman for his help with the analysis of the spatial concentration of the memorials.

ORCID

DAVID HÁNA

<https://orcid.org/0000-0001-8199-3013>